

En akut åtgärdsplan för SiS ungdomsvård för att motverka våld, avskiljningar och missförhållanden

Inledning

Statens institutionsstyrelse (SiS) har under decennier granskats och fått återkommande kritik för hur verksamhet bedrivs och för omfattande brister som drabbar placerade barn. Barnrättsbyrån har under de senaste åren mött hundratals barn och unga med erfarenheter från SiS, och vi har på nära håll sett hur bristerna har påverkat dem. Erfarenheter av våld, sexuella övergrepp och andra kränkningar som ger ärr för livet och skadar tilltron till vuxenvärlden. Utifrån barnens vittnesmål har Barnrättsbyrån även granskat användningen av den särskilda befogenheten avskiljning och den tillhörande våldsanvändningen. Även Inspektionen för vård och omsorg (IVO), Justitieombudsmannen (JO), Barnombudsmannen, Statskontoret och Riksrevisionen med flera har presenterat rapporter och fattat beslut som pekar på synnerligen allvarliga problem inom SiS verksamhet.

Trots den massiva kritiken så har SiS inte lyckats vända utvecklingen. Användningen av avskiljningar nådde under 2024 rekordnivåer. Under de senaste fyra åren har fyra barn tagit sina liv under placeringar på SiS och flera avdelningar har tvingats stänga på grund av allvarliga missförhållanden. Det har inte presenterats någon plan för hur SiS i sin nuvarande form ska förhindra att barn utsätts för våld, sexuella övergrepp eller drabbas av andra former av missförhållanden, varken av regeringen eller SiS själva.

I februari 2024 tillsatte regeringen en efterlängtd statlig utredning¹ med målsättningen att "reformera SiS från grunden".² Direktivet utgår delvis från den problembild som beskrivs i ovan nämnda rapporter och uppdraget innefattar att lägga förslag inom samtliga delar av den statlig ungdomsvården. Avskiljningsbefogenheten berörs dock inte av utredningsuppdraget.

Utredningen har dragit ut på tiden och kantats av problem. Sekreterare har sagt upp sig, utredningstiden har förlängts två gånger och i september 2025 stod det klart att den särskilda utredaren Lise Tamm begärt sitt entledigande, och att Stefan Holgersson därefter tillsatts som ny utredare. Utredningen ska i skrivande stund vara klar i augusti 2026, men det är idag högst oklart när en reell total reform av SiS blir verklighet för berörda barn och unga.

¹ Dir. 2024:13

² <https://www.regeringen.se/pressmeddelanden/2024/02/regeringen-och-sverigedemokraterna-vill-reformera-den-statliga-barn--och-ungdomsvarden/>

Just nu görs stora satsningar på SiS verksamhet. I budgeten för 2026 tillsköt regeringen ytterligare 629 miljoner kronor för att stärka vårdkvaliteten, skapa fler platser, öka säkerheten och införa nya befogenheter. Men trots stora och återkommande satsningar så fortsätter våldet, avskiljningarna och andra missförhållanden.

Barnrättsbyrån har därför arbetat fram en *Akut åtgärdsplan för att motverka, våld, avskiljningar och missförhållanden inom SiS ungdomsvård*. Åtgärdsplanen är framtagen av en arbetsgrupp bestående av företrädare från professionen med tyngdpunkt på före detta anställda inom SiS, forskare, andra sakkunniga samt före detta placerade ungdomar.

Åtgärdsplanen tar främst sikte på att hantera situationen här och nu för de placerade barnen. Dels genom insatser för att åtgärda brister och missförhållanden, dels genom stöd och handledning för att förebygga våld, avskiljningar och andra kränkningar. Åtgärderna i planen bör gälla under tiden som SiS reformeras och till dess att en ny organisation finns på plats.

1. Ge en extern aktör i uppdrag att inrätta en funktion för handledning, utbildning och insyn

Åtgärd: Uppdra åt en lämplig extern aktör att inrätta en handlednings- och utbildningsfunktion med uppdraget att stötta ungdomshem med allvarliga brister inom SiS. Funktionen bör även ha i uppgift att bidra med insyn och hantera barns klagomål.

Vi föreslår att en extern aktör får i uppdrag att skapa en stöttande funktion som bidrar till insyn och arbetar nära ungdomshemmen med ett tydligt oberoende i relation till SiS. Vi ser att det är viktigt att stödet kommer från en extern aktör, då det innebär större möjligheter att identifiera intern kultur som orsakar eller bidrar till allvarliga brister. Stödfunktionen ska ha en bred kompetens inom barn- och ungdomsvård och innefatta handledare, terapeuter, psykologer, och lokala barnombud. Funktionen får i uppdrag att:

- säkerställa att personalen på SiS ungdomshem som är anställd för att ge vård, omsorg och uppfostran eller behandling minst har en tvåårig eftergymnasial utbildning, eller en utbildning som motsvarar detta, om det inte finns särskilda skäl.³ Funktionen ska även säkerställa att det på alla institutioner finns rutiner för att personal har personlig lämplighet för anställning och att föreståndaren har den sammantagna kompetens som behövs för att kunna leda, utveckla och följa upp verksamheten. Föreståndaren ska även ha erfarenhet av liknande verksamhet och en högskoleutbildning vars innehåll är relevant för verksamheten.
- utbilda och stötta personalen vid SiS ungdomshem i att arbeta med relationsbaserade metoder som bygger på tillit, delaktighet, kommunikation och lågaffektiva strategier.⁴
- säkerställa att samtlig personal på SiS ungdomshem får kontinuerlig och obligatorisk handledning (minst varannan vecka och oftare vid behov) och fortbildning samt att den som ger handledning ska ha relevant examen på minst grundnivå i högskolan, personlig lämplighet⁵ och relevanta erfarenheter utanför SiS verksamhet.
- bistå med lokala barnombud på varje ungdomshem som barn och unga kan vända sig till med frågor som rör deras rättigheter, rättssäkerhet eller för att klaga och/eller larma om missförhållanden. De lokala barnombuden ska vara anställda inom stödfunktionen och ansvara för ett mindre antal ungdomshem vardera.

³ Motsvarande krav och formuleringar som i utredningen Hem för barn och unga SOU 2025:84 (sida 30)

⁴ Något som också har stöd i flertalet forskningsstudier, exempelvis Brend m.fl., 2025; Harder m.fl., 2017; Izzo m.fl., 2016; Anglin, 2004, Internationell forskning och praxis erbjuder ett flertal evidensbaserade konfliktlösningsstrategier och de-eskalering åtgärder som kan utgöra alternativ till fysiska ingripanden, visitationer och liknande tvångsåtgärder (Santos m.fl., 2023; Mackinnon m.fl., 2023; Visser m.fl., 2021ab; Van Gink m.fl., 2020; Van Gink m.fl., 2018ab; Moore m.fl., 2017; Whittaker m.fl., 2016).

⁵ Motsvarande krav och formuleringar som i utredningen Hem för barn och unga SOU 2025:84 (sida 30).

Barnombuden ska vara namngivna, tydligt presenterade för placerade barn och lätta att kontakta.⁶

- ha observatörer som är närvarande på golvet och bidrar till insyn och transparens ute på ungdomshemmen, med särskilt fokus på de ungdomshem som har allvarliga brister.
- ansvara för SiS nya klagomålsfunktion för barn och unga. Stödfunktionen får i uppdrag att ta hand om samtliga delar av förfarandet: registrering av klagomål, utredningsarbete och framtagande av beslut och åtgärder. Klagomålsfunktionen ska bedrivas i nära samarbete med de lokala barnombuden.
- ha en nära dialog med tidigare och nuvarande placerade barn och unga och deras anhöriga (i form av exempelvis referensgrupp) samt SiS som organisation. Dialogen syftar till ett lärande och utvecklande av stödfunktionen.

2. Upprätta en avimplementeringsplan för avskiljningar

Åtgärd: Upprätta och genomför en plan för att följa och motverka användningen av avskiljningar inom SiS ungdomsvård.

Den särskilda befogenheten avskiljning har kommit att användas på ett sätt som står i strid med lagstiftningen och drabbar särskilt flickor, yngre barn och barn med funktionsnedsättningar. Befogenheten innebär att barn utsätts för våld och kan leda till långsiktiga psykologiska skador, negativ identitetsutveckling och ökad frustration hos barn och unga.⁷ Trots att åtgärder satts in för att minska användningen så fortsätter den att öka.

Vi föreslår därför att en avimplementeringsplan⁸ för avskiljningar tas fram och genomförs för att bevaka, följa upp och motverka användningen av avskiljningar och i förlängningen förebygga att placerade barn utsätts för våld. Målet är att användningen av avskiljningar ska upphöra. Därför bör SiS:

- granska varje avskiljningsbeslut på myndighetsövergripande nivå. Analysera både orsaker, behandlingsperspektiv och legalitet, samt föra dialog med stödfunktionen (under punkt 1) om insatser riktade till personal, exempelvis handledning och fortbildning.
- följa upp avskiljningar månadsvis på varje ungdomshem och sätt in haveriutredningar med tillhörande åtgärdsplan riktad till personal vid behov.

⁶ Dessa ska ej förväxlas med oberoende barnombud i civilsamhället.

⁷ Med stöd i forskning: Sen m.fl., 2007; Rhule, 2005; Colton, 2002.

⁸ SKR:s stöd till avimplementering

<https://skr.se/framtidenssocialtjanst/kunskapochstod/styrningledningsamverkan/vagaavimplementera.79828.html>

- följa upp användningen av avskiljningar utifrån varje enskild medarbetare, med syftet att uppmärksamma hur olika medarbetare använder befogenheten. Utifrån dessa analyser kan SiS följa upp på individnivå och med varje arbetsgrupp och sätta in lämpliga åtgärder i samråd med stödfunktionen (under punkt 1).
- ändra delegationsordningen och återinföra krav på att beslut om särskilda befogenheter generellt, och avskiljningsbeslut i synnerhet, ska fattas av institutionschef. Åtgärden möjliggör insyn, uppföljning och ansvarsutkrävande.
- säkerställa att alla utrymmen där barn vistas har kameraövervakning. Underlätta för barn, vårdnadshavare och socialtjänst att få tillgång till bevakningsmaterial på egen begäran i enlighet med gällande lagstiftning. Tydliggör SiS ansvar att spara bevakningsmaterial vid avvikelser, klagomål eller andra händelser som kan komma att behöva granskas.

Avimplementeringsplanen bör framgå i regleringsbrevet till SiS och ska ha tydliga, uppföljningsbara mål med tillhörande åtgärdsplaner. Planen ska baseras på beprövad erfarenhet och forskning. En lämplig aktör får i uppdrag att följa planen och dess resultat.

3. Skärp styrningen av SiS ungdomsvård

Åtgärd: Skärp styrningen av SiS verksamhet genom oberoende granskning och tillsyn. Inrätta sanktionsmöjligheter vid återkommande missförhållanden som inte åtgärdas.

För att komma till rätta med allvarliga missförhållanden måste den yttersta styrningen skärpas och åtgärder sättas in med tydligt syfte på att motverka våld, avskiljningar och andra missförhållanden. Att brister inte åtgärdas måste i större utsträckning få verkningsfulla konsekvenser. Därför föreslår vi att:

- en tillsynsmyndighet får ett utökat uppdrag att förstärka tillsynen med oanmälda besök.
- samtliga särskilda befogenheter och fysiska ingripanden systematiskt och fortlöpande följs upp av en lämplig extern myndighet.
- en lämplig extern myndighet ges möjlighet att utfärda föreläggande om vite till SiS, likt regelverket för kommuner.⁹ Vite kan till exempel komma i fråga om SiS inte tillhandahåller behandlingsinsatser till placerade barn. Vite kan även bli aktuellt om en verksamhet har allvarliga brister som utgör fara för placerade barn och unga eller missförhållanden som påverkar enskildas rättigheter.

⁹ i enlighet med förslaget i En mer effektiv tillsyn över socialtjänsten SOU 2024:25 (s. 351)

- en tillsynsmyndighet ges möjlighet att tillfälligt ta över styrningen av hela eller delar av SiS ungdomsvård för rättelse av allvarliga brister som SiS själva inte åtgärdat. Motsvarig möjlighet finns inom Skolinspektionens verksamhet,¹⁰ som med stöd av skollagen har möjlighet att gå in och ta över styrningen av en kommunal skola, med målet att komma till rätta med allvarliga brister som skolan inte förmått att åtgärda själva.

¹⁰ Läs mer om Skolinspektionen och statliga åtgärder för rättelse mot verksamheter som bedrivs av en kommun eller region
<https://www.skolverket.se/download/18.644dedc01969f3c8c227f13/1747057189317/Statliga%20Åtgärder%20för%20rättelse.pdf>